

מורשת ישראל

כתב־עת ליהדות, לציונות ולארץ ישראל

גליון מספר 12 | סיון תשע"ה | יוני 2015

עורך

אורציון ברתנא

המערכת

גולדה אחיעזר לאה מקובצקי

אוניברסיטת
אריאל
בשומרון

מועצת המערכת:

מכון טרומן, האוניברסיטה העברית	איירין איבר
מורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל בשומרון	ראובן אנוך
אוניברסיטת מנצ'סטר	ברנרד ג'קסון
לימודי אסיה ואפריקה, האוניברסיטה העברית בירושלים	מיכאל זנד
לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת חיפה	אדם זרטל
פילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב	אסא כשר
ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב ומדעי ההתנהגות, אוניברסיטת אריאל בשומרון	רוברטה מילגרם*
תלמוד, אוניברסיטת תל-אביב	נוח עמינח
לשון, אוניברסיטת בר-אילן	מאיה פרוכטמן
תנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן	עמוס פריש
מורשת ישראל, אוניברסיטת אריאל בשומרון	אורי צור

* הלכה לעולמה במהלך הכנת כרך זה

אוניברסיטת אריאל בשומרון
ת.ד. 3, אריאל, 44837
E-Mail: bartana@ariel.ac.il
כל הזכויות שמורות אריאל, תשע"ה-2015
עיצוב גרפי: עטיפה – אוניברסיטת אריאל בשומרון
הציור על העטיפה של רבי מנחם מנדל שניאורסון (המכונה – הצמח צדק)
כ"ט באלול ה'תקמ"ט (20 בספטמבר 1789) – י"ג בניסן ה'תרכ"ו (29 במרץ 1866)
צייר – לא ידוע זמן ציור – לפני 1866
עימוד: סטודיו ולדמן – עפרה

תוכן העניינים

5	דבר המערכת
7	הנחיות להגשת מאמרים לפרסום ב"מורשת ישראל"
	עמית דגן וכריס מקיני
11	ראשית המחקר הארכיאולוגי וההיסטורי של תל בורנה בעת החדשה
	מיכה רואי
30	נבואה כתחבולה: צורה ותוכן בנבואת המראה החמישי בעמוס (ט, א-ד)
	ענת אביטל
41	העיטור בפרחי שושן צחור באמנות היהודית של תקופת הבית השני
	יהודה יונגסטר
53	בתי המדרשות של ר' עקיבא ור' ישמעאל: השאלה ההרמנויטית
	ראובן אנוך
79	צורות סביל של אפשרות (פוטנציאל) והזהרה (איסור) בגיאורגית־יהודית
	צבי לשם
86	ראיית ה' כאמצעי לכוונה ודבקות בתפילה, ולמימוש החזון החסידי של רבי קלונימוס קלמיש שפירא מפיאסצנא
	גולדה אחיעזר
109	מכתבו של אברהם פירקוביץ למנחם מנדל שניאורסון – רקע היסטורי וחברתי לנסיבות כתיבתו
	זאב גריס
123	המוסיפים חטא על פשע: על הקולוניאליזם התרבותי הציוני
	הלנה רימון
141	ממונולוגיזם לרב־קוליות: נרטיב האנדרוגינוס בשירת נשים ישראלית ומקורותיו המיתולוגיים

פְּתִיחַ

- 162 רחב הזונה בין מגמות במקרא ובמדרש - סיפור בבואה מדרשי ניר טיבי
- 176 הערות למהלך הגבול הדרומי של נחלת אפרים אהרן טבגר
- 196 מחברים - קורות חיים מקצועיים

גולדה אחיעזר

מכתבו של אברהם פירקוביץ לרבי מנחם מנדל שניאורסון - רקע היסטורי וחברתי לנסיבות כתיבתו

מאמר זה מוקדש למכתב שנשלח בשנת 1856 על-ידי מנהיג הקראים במזרח אירופה, אברהם פירקוביץ, לאדמו"ר שלישי בשושלת של מנהיגי תנועת חב"ד, רבי מנחם מענדל שניאורסון, המכונה "הצמח צדק". מכתב זה, שמעולם לא פורסם, ועד כה נשמר בארכיונו הפרטי של אברהם פירקוביץ, מעלה שאלות רבות: מה משותף בין שתי הדמויות הציבוריות כה שונות: היהודים הרבניים ראו בקראים כופרים, ואילו אברהם פירקוביץ, ששיתף פעולה עם שלטונות האימפריה הרוסיה בתחום הפרוייקטים ל"תיקון" היהודים, הציע גזרות והגבלות נגד החסידים? האם התקיימו קשרים בין הזרמים, ומה היו הדימויים של כל אחד מהצדדים בקרב הצד שמנגד? מכתב זה אינו נותן תשובות ברורות לשאלות. המאמר הוא ניסיון לבחון את תוכן התעודה ואת ומניעי חיבורה, בקונטקסט הרחב של היחסים בין התנועות והזרמים השונים ביהדות רוסיה במאה ה-19 – קראים, אורתודוקסיה ומשכילים, על פניהם השונים.

במאמר זה מובא לפרסום כתב-יד – המכתב שנשלח לאדמו"ר של תנועת חב"ד, רבי מנחם מענדל שניאורסון, המכונה גם "הצמח צדק", מאברהם בן שמואל פירקוביץ או אב"ן רש"ף (1787–1874), ממנהיגי הקראות במזרח אירופה, איש ציבור, אספן כתבי-יד וכותב היסטוריה חדשה של עדתו. במכתב זה פירקוביץ מביע בין השאר הוקרה לרבי והערכה לפעילותו. עובדה זו אומרת דרשני: מה יכול להיות משותף בין קראי אדוק שפעל למען קידום זכויות בני עדתו לבין האדמו"ר של חב"ד? האם היו קשרים רוחניים בין המלומדים מקרב היהדות המסורתית במזרח אירופה, ובפרט בקרב אנשי חב"ד, לבין המלומדים הקראים? מה היו הדימויים של כל אחד מהצדדים בקרב הצד שמנגד? וכמו כן – מה היו מניעיו האישיים של פירקוביץ בפנייתו לאדמו"ר? הטקסט של המכתב, שמובא כאן בנספח, אינו עונה על כל השאלות האלה, ולכן מטרת המאמר היא לשרטט קווים לרקע כתיבתו ולנסיבותיו, ולהרחיב במידת האפשר את היריעה בתחום היחסים ובדבר הדימויים ההדדיים בין הזרמים השונים בקרב היהודים באימפריה הרוסית – הקראים, האורתודוקסיה והמשכילים – שנפגשו בנסיבות שונות. מפגשים אלה התקיימו מתוך רצון לשיתוף פעולה ולחילופין בעל כורחם, בזירות שונות – שיתוף פעולה בעסקים, במחקר ובפרסום, או בזירת המאבק בעד ונגד הפרוייקטים ב"תיקון" היהודים ברוסיה. לפני שניגש לתיאור כתב היד, ננסה לענות בקצרה על השאלות שהועלו כאן.

קהילות הקראים שהתיישבו במזרח אירופה (בליטא, בוהלין ובגליציה) לכל המאוחר מן המאה ה-14, שמרו לאורך מאות שנים את ייחודן העדתי, הלשוני (הם דיברו בניבים שונים של שפה תורכית-קפצ'אקית) והדתית. בה בעת, חרף התחרות הכלכלית שלעתים העכירה את היחסים בין היהודים הקראים לאלו הרבניים, סייעו שתי העדות זו לזו בפדיון שבויים, בשיקום היישובים לאחר המלחמות ועוד. במהלך המאות ה-16–18 היו הקראים מעורבים בלימודי הספרות הרבנית, כולל ספרות חז"ל בהיקף מפתיע. המלומדים שבהם היו בקיאים בספרות הרבנית ואף ציטטו אותה בחיבוריהם ובדרשותיהם בבתי הכנסת.¹ ליהדות הרבנית היה יחס אמביוולנטי כלפי הקראים: למרות העובדה שהם נתפסו בעיניה כיהודים לכל דבר, הרבנים לא התירו להתחתן אתם.²

בעקבות חלוקת פולין (1772–1795), מלבד קהילות גליציה המזרחית שעברו לחסותה של האימפריה האוסטרית, רוב הקהילות הקראיות במזרח אירופה מצאו את עצמן בשטחה של האימפריה הרוסית. גורלו של היישוב הקראי בקרים לא היה שונה לאחר שחצי האי סופח לרוסיה בשנת 1783. קראי קרים, שיישובם היה קיים לפחות מן המאה ה-13, הקפידו לשמור על קשרים עם בני דתם ממזרח אירופה לאורך מאות שנים. מן המאה ה-18 מתחיל תהליך ההגירה של קראי מזרח אירופה, בהם חכמים גדולים, לקרים, שם ישבו קהילות אמידות אך מלומדות פחות מבחינה תורנית. בעקבות סיפוח קרים התהדקו הקשרים בין קראי קרים לאלה שבליטא ובוהלין שהפכו מאז לנתיני אותה ישות מדינית. גם פירקוביץ עצמו קבע את דירתו בקרים בשנות העשרים של המאה ה-19.

הקראים המלומדים, שהיו מזוהים גם עם הנהגת קהילותיהם, הן באופן רשמי והן מכוח למדנותם, עברו תהליכי מודרניזציה במהלך עשרות שנים. בה בעת הם הושפעו מן ההשכלה שהלכה והשתרשה בקרב היהודים הרבניים והגיעה לשיאה בשנות השישים באימפריה הרוסית. התמורות האלה בתחום הפוליטי ובתחום החברתי הצמיחו מגמות חדשות בחייהם, בפעילותם ובתפיסותיהם של המלומדים הקראים. במהלך תקופה זו צמח טיפוס חדש של מנהיג בחברה הקראית. מנהיגים אלה, שרבים מהם עמדו בראש הקהילות, ייצגו מחד גיסא את האליטה המסורתית בעלת הזיקה לדת ומצוותיה, ומאידך גיסא גילו פתיחות מפתיעה לשינויים: ניסו להשתלב בחברה הכללית בצורה זו או אחרת, ניהלו מאבק עקבי על האמנציפציה³ וחלקם יזמו הנהגת לימודים כלליים במערכת החינוך

1 ראו על כך בהרחבה: אחיעזר גולדה, "הקראים בפולין-ליטא עד סוף המאה הי"ז", י' ברטל, א' קוליק (עורכים), תולדות יהודי רוסיה מימי קדם עד העת החדשה המוקדמת, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 244; 247 ואילך.

2 למשל, לדעת ר' משה איסרליש (רמ"א), אסור להתחתן עם הקראים בגין חשד הממזרות. הוא פסק: "הקראים אסור להתחתן בהם וכולם הם ספק ממזרים ואין מקבלים אותם אם רוצים לחזור" (שו"ע אה"ע, סוף סי' ד'). חלק מהרבנים באימפריה העות'מאנית ובמצרים, לעומת זאת, התירו נישואין כאלה. ראו על כך: אסף שמחה, "לתולדות הקראים בארצות המזרח", באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, 182–190.

3 מאבק זה הוכתר בהצלחה: בשנת 1863, לאחר ביטול הדרגתי של כל ההגבלות הממשלתיות שחלו על כלל יהודי רוסיה, הושוו זכויותיהם של הקראים עם אלה של האוכלוסייה הרוסית.

הקראית המסורתית.⁴ מלומדים אלה יצרו קשרים עם חלק מאנשי ההשכלה היהודית. שיתוף הפעולה ביניהם התקיים בין השאר בפרסומי הקראים בכתבי־עת עבריים כגון *ציון*, *הכרמל*, *המגיד*, *המליץ* ו*השחר*. אישים כמו שמואל אברהם בר גוטלבר, חיים יונה גורלנד, אברהם מאפו, יוסף פין, שמחה פינסקר ואחרים, סייעו רבות לפירקוביץ ולמנהיגי עדה אחרים בכתביה ובפרסומים על תולדות הקראות וספרותה.⁵ כל זאת חרף העובדה שחלק ניכר מכתבי הקראים היו פסבדו־היסטוריים באופיים; הם נועדו להציג לשלטונות את קדמותה של העדה בקרים – מלפני צליבת ישו כביכול, את אהדת השלטונות אליה, את יצרנותה (בניגוד ליהודים הרבניים) ואף את קרבתה לנוצרים. המשכילים שקיימו קשרים עם הקראים, למדו את ספרותם וחקרוה, שאפו לאיחוד הזרמים ביהדות תחת דגלה של ההשכלה⁶ ופיתחו גישה רומנטית כלפי הקראות כסוג של יהדות אותנטית.⁷

פעילותו של אברהם פירקוביץ משקפת בצורה מובהקת את התמורות בדפוסי הפעילות החברתית ובאופן החשיבה של האליטות הקראיות בתקופת המעבר מן החברה המסורתית לזו המודרנית. הוא (ומנהיגים קראים אחרים) החמיר למדי בקיום מצוות ושמר על קשר הדוק עם החברה הקראית המסורתית. בה בעת הוא גילה מעורבות עמוקה בפעילות החברתית והציבורית הן בחברה הכללית והן בזו המשכילית. במהלך מאבקו על זכויות הקראים ותוך כדי איסוף עתיקות ששימשו לו חומר לכתיבת היסטוריה קראית חדשה כדי להציגה לשלטונות,⁸ מילא פירקוביץ מגוון תפקידים. הוא נבחר למשל לחבר־עמית בוועדה הארכיאולוגית במוזיאון לעתיקות בוילנה,⁹ השתתף בפעילות החברה הגיאוגרפית הרוסית

4 אחת הדוגמאות למנהיגים כאלה הוא שלמה בן אברהם ביים (1817–1867?) מאודסה, בעל השכלה קראית מסורתית וכן השכלה כללית, שלט ברוסית, בגרמנית ובצרפתית; היה ידיד של החוקרים שמחה פינסקר ואברהם בר גוטלבר. הוא הקים את בית הספר ראשון בדגם המשכילי בקרים. דוגמא אחרת היא מרדכי סולטנסקי (1772–1862), ממנהיגי העדה בלוצק שהכיר את ריב"ל, אפריים דינארד ופרץ סמולנסקיין. הוא כתב ספרים אפולוגטיים ופסבדו־היסטוריים על הקראות, ובה בעת דגל במודרניזציה בחינוך הקראי.

5 על שיתוף פעולה זה ראו: גולדה אחיעזר, "מפעלו המחקרי של אברהם פירקוביץ בזיקה לתנועת ההשכלה ול'חוכמת ישראל'", מחקרים ביהדות קווקז, גאורגיה ובוכרה: היבטים היסטוריים, סוציולוגיים ותרבותיים, גולדה אחיעזר, ראובן אנוך וסרגיי וינשטיין (עורכים), אוניברסיטת אריאל, המכון לחקר העדות היהודיות של הקווקז ומרכז אסיה, 2014, 38–71.

6 ראו, למשל: שם, 45–46; קרוכמל, מורה נבוכי הזמן, ברלין 1923, 316–317.

7 ראו למשל, תיאור ביקורו של גוטלבר בבית משפחת ביים, השופע דימויים רומנטיים: גוטלבר, זכרונות ומסעות, כ"א, ירושלים: מוסד ביאליק, 1976, 264.

8 בשנת 1839, בעקבות הצעתו של הרוזן מיכאיל וורונצוב, נציבו של פלח דרום רוסיה וחצי־האי קרים ומייסד חברת שוחרי קדמוניות באודסה נשלח פירקוביץ לאסוף כתבי־יד עתיקים וחומר אפיגרפי מטעם חברה זו. בשנות ה־40 ערך מסעות בקרים וקווקז ובילה גם מספר שנים בוילנה. משימתו שזכתה לתמיכה כספית מצד השלטונות, הייתה להציג תשובות מתועדות לשאלות על דבר מהותה וקורותיה של עדת הקראים, על סיבת הפילוג בין קראים לרבניים ועל ההבדלים ביניהם. ראו על כך את ספרו: פירקוביץ אברהם, אבני זכרון, וילנא, 1872, עמ' 8.

9 Фиркович, Авраам, "Ответ А. С. Фирковича на статью 'История приобретения Фиркович, Авраам, "Ответ А. С. Фирковича на статью 'История приобретения (1863) некоторых весьма дорогих рукописей'", Северная пчела № 135, 137

הממלכתית בפטרבורג, ובעת שהותו בעיר זו הוזמן לעתים להרצות בנושא מסוים.¹⁰ פירקוביץ היה מעורב גם בפרויקטים בתחום החינוך, ההשכלה והמודרניזציה של היהודים הרבניים (אך לא הקראים). למשל, הוא דיווח למפקח גרובער ממשרד ההשכלה על ענייני הלימודים בבתי המדרש לרבנים בוויילנה וז'יטומיר.¹¹ נוסף על כך, פירקוביץ שלח לשלטונות הצעות לשיפור מצבם של היהודים. בשנת 1825 הוא ניסח הצעה לגירוש החסידים מאזור הגבול המערבי עקב עיסוקם בהברחות גבול, אי-תשלום מסים וכו'. כך הוא כתב בהצעתו:¹² "המה מרו ועצבו את רוח קדשו בהקטינם האיפה למכירה ובהגדילם בקנייה ובעשותם מאזני מרמה... למכור ברווח גדול מן השיעור כפי השגת ידם ולרמות הבריות במרמות ותחבולות ועל הכל גנבת הגבול המגניבים המתקדשים והמתחסדים..."¹³ בהמשך הוא מדגיש כי הם פועלים בחסות הצדיקים. עם כל זאת, לטענתו אין לחשוב כי כל "התלמודיים" כמוהם, וישנם אחרים שדרכיהם ישרות, שהרי "אין כרם בלא קוצים". לטענתו, עליהם לבוא "לידי התקון על-פי רצון הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו] וזה ידמה לכריתת האבר הנשוק שישוק הנחש שישוב שאר הגוף להיות בריא ואם לא יכרת האבר הנשוק יגיע ממנו הפסד לכל הגוף."¹⁴ ייתכן שהצעתו זו לא נשלחה ליעדה, אך היא משקפת את תפיסותיו של המחבר בתקופת פעילותו המוקדמת, שבה הוא גם כתב ופרסם מספר חיבורים אנטי-רבניים חריפים שעוררו תרעומת בקרב הציבור הרבני המסורתי.¹⁵

אברהם פירקוביץ

- [פירקוביץ אברהם, "תשובתו של א"ש פירקוביץ למאמר 'תולדות הרכישה של מספר כתיב יקרים מאוד'", הדבורה הצפונית].
- 10 אחיעזר, מפעלו, 56-57.
- 11 הוא מספר על כך למשכיל אד"ם (אברהם דב בער לבנון), שלימד אז בבית המדרש לרבנים בוויילנה. ראו: שם, 59. אינו ברור, אמנם, במסגרת איזה תפקיד עשה זאת.
- 12 Jacob Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, vol. II, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1935, 1405-1407 המקור אינו ידוע לנו.
- 13 Ibid., 1406.
- 14 Ibid., 1406-1447.
- 15 ראו למשל: פירקוביץ אברהם, חותם תכנית, יבפטוריה, 1834; הנ"ל, מסה ומריבה, יבפטוריה, 1838.

בשנת 1868 הגיש פירקוביץ הצעות לגנרל-גוברנטור של אזור צפון-מערב, גליצין, ברוח מתונה יותר, לשינוי גדול ומהותי בחיי היהודים במספר תחומים.¹⁶ הוא הציע למשל להרחיב את תחום המושב להמוני היהודים ולבטל אותו כליל עבור בעלי "מקצועות מועילים"; בתחום החינוך הוא ביקש להחליף את החדר המסורתי במוסד שילמדו בו בוגרי בתי מדרש ממשלתיים תחת פיקוחו של משרד ההשכלה ושיתקיימו בו לימודי השפה הרוסית. הוא הציע לפתח מערכת בתי-ספר מקצועיים ולבטל את הקהל תוך צמצום סמכויותיו עד להחלתן לתחומי הדת בלבד. פירקוביץ הציע להעניק זכויות שוות לכלל האוכלוסייה היהודית, לחייב בקנס את הלובשים בגד מסורתי ולהשתמש בכספי הקנסות לתמיכה בתלמידים יהודים במוסדות החינוך "מטעם". כמו כן, הוא הרחיב בתיאור הנזק שנגרם, לטענתו, מפעילותם ומסמכותם של הצדיקים בתחום הכלכלי, החינוכי והמוסרי והציע לצמצם את מספר בתי-המדרש והקלויזים החסידיים.

לטיפול החדש הזה של מנהיג קראי שצמח לקראת אמצע המאה ה-19, אין אח ורע בחברה הרבנית, שבה היה בתקופה זו פער ניכר בין האליטות המסורתיות והאורתודוקסיות, לבין אלה שהשתלבו באפיק תנועת ההשכלה. האחרונים, בניגוד לקראים, אף עברו תהליך של התנתקות מן הקהילה המסורתית ומעבר לערים הגדולות בתחום המושב. הם הקימו חוגים משכיליים אשר היוו חברה בעלת מאפיינים מודרניים שהייתה בעימות עם זו המסורתית.¹⁷ תופעת התמשכלות הקראים שהחלה לא יאוחר מראשית שנות השלושים של המאה ה-19 ברוסיה, לעומת זאת, לא הביאה לפילוג כזה בחברתם. עמידה על טיבה של תופעה זו, נועדה לסייע לנו להבין במידה מסוימת מה היה דימויים של הקראים בעיני האורתודוקסיה. בפעילותו של פירקוביץ, ומלומדים קראים אחרים בתקופת המעבר אפשר לראות פתיחות שבאה לידי ביטוי בניסיון יצירת קשרים מגוונים עם החברה הסובבת אותם. פירקוביץ קיים מגעים נרחבים עם המשכילים ואנשי ציבור גם מחוץ לאימפריה הרוסית. ממכתביו שנשמרו בארכיונו הפרטי בספרייה הרוסית הלאומית בסנקט-פטרבורג, אפשר לראות כי הוא התכתב עם שלמה בובר, שלמה מונק, יהושע השל שור, ליאונל רוטשילד ועוד. בין מכריו הנוצריים שאתם התכתב היו הבראיסטים, כגון היינריך גזניוס ופאול קאלה. בין השנים 1840-1848 הוא התכתב עם הפטריארך הארמני נרסיס. האחרון התעניין בפעילותו של פירקוביץ – איסוף כתבי-היד וחקירותיו, וכן בשאלה כיצד מתייחסים הקראים לישו הנוצרי. פירקוביץ ביקש מהפטריארך לבדוק במקורות הארמניים את השורשים היהודיים של השליטים הארמניים בניסיון לקשר בינם לבין הקראים.

במסגרת מאמר זה לא נוכל להאריך ברשימת אישים זאת, אף שהיא מכילה עוד הפתעות רבות. אפשר להסיק ממנה (ומתעודות אחרות בארכיון זה), לגבי ראשי העדה הקראית ומלומדיה, כי מדובר על יציאתם מתוך החברה הסגורה. בהקשר זה בולט ההבדל בין תגובת החברה הקראית לזו הרבנית להשכלה ולמודרניזציה. היהדות הרבנית הגיבה על התופעות

16 RGIA, F. 2129, op. 3, № 146. התעודה כתובה ברוסית. אני אסירת תודה לבנימין לוקין שמסר לידי העתק של תעודה זו. לא ידוע לנו אם פירקוביץ קיבל תשובה על הצעות אלה.

17 על תהליך יצירת מרכזי ההכלה בערים הגדולות ועל החברה המשכילית ראו: זלקין מרדכי, בעלות השחר, ההשכלה היהודית באימפריה הרוסית במאה התשע-עשרה, ירושלים: הוצאת מאגנס, תש"ס, 43-127.

האלה, בהן הרפורמה, בין השאר בצמיחת האורתודוקסיה, שפיתחה אפולוגיה על הדת, אורח חיים מסורתי, ואף כתיבה היסטורית משלה מול חידושי ההשכלה והרפורמה.¹⁸ גם הקראים כתבו היסטוריה משלהם בהשפעת "חכמת ישראל", ובה ניכרת נימה אפולוגית חזקה, אם כי מטרתה הייתה שונה: כתיבה זו כוונה לשלטונות כדי להשיג אמנציפציה. יש להדגיש כי בקהילות הקראים לא הייתה מקבילה לתופעת האורתודוקסיה, אלא כאמור צמחו מנהיגים מטיפוס חדש. אנשי שכבה דקה זו בחברה הקראית,¹⁹ אשר הצליחו להשיג במהלך פחות משבעים שנה ביטול של כל ההגבלות החוקיות נגד בני עדתם, גילו פתיחות רבה יותר במגע עם אנשי החברה הכללית והרבנית. נראה כי תופעה זו נבעה במידה רבה ממעמדם שהלך והשתפר בהדרגה.

החברה הרבנית המסורתית, לעומת זאת, לא ראתה בעין יפה את המגעים עם הקראים, מלבד קשרי עסקים. כידוע, ר' נחמן קרוכמל (רנ"ק) מחשובי המשכילים בגליציה, פילוסוף, איש מדע ומוסר התיידד עם שני קראים מלומדים בגליציה, ועל כך מצא את עצמו נתון לאיום הרדיפות של הרבנים המקומיים ונאלץ לכתוב דברי התנצלות.²⁰ הר' יעקב הלוי ליפשיץ (1838–1921) מקובנה, איש האורתודוקסיה, מתייחס בספרו *זכרון יעקב*²¹ שבו הוא יוצא חוצץ נגד ההשכלה, נגד פירקוביץ ומביע את דעתו בנושא הקראי. הר' ליפשיץ מביא בספרו חומר היסטורי רב על יהודי רוסיה ומנתח את תופעת ההשכלה על מאפייניה, פעילותה, תוצאותיה וכתבתה מנקודת מבט ביקורתית ואפולוגטית. לאחר הביקורת על ספרות ההשכלה הוא מכריז: "חוליא אחת בשלשלת הארוכה ב'ספרות של שנות הששים' היא גם ה'קראית'".²² מדברי המחבר עולה מסקנה מפתיעה, כי הוא תופס את כתיבתו של פירקוביץ (ומחברים קראים אחרים) ככתיבה משכילית. פירקוביץ, לעומת זאת, מעולם לא הגדיר את עצמו כמשכיל, אף שהזדהה עם חלק ממטרותיה של ההשכלה ואף הושפע במידה מסוימת משיטות המחקר של "חכמת ישראל". הר' ליפשיץ ממשיך:

חכם הקראים 'אברהם פירקאָוויץ'... היה בין סופרי ההשכלה בעת ההיא כעין גיבור העת מול 'הכרמל' ו'המגיד', ובראשם הרש"י פין, המשורר אברהם בער גאטלאבער, ר"י גורלאנד, ועוד ממשכילי העת ההיא וסופריה הרבו לתת שבח מגדל עוז לחכם הקראים ולרומם ערכו על כל כבוד ותהילה.²³

בהמשך הר' ליפשיץ מביע תדהמה מן העובדה ש:

'משכילי וילנא' הכניסו את 'הקראי הזה' [=פירקוביץ] בשב"ק [=שבת קודש] א' להבית-הכנסת הגדולה ברוב פאר ויקראוהו לתורה כו', ובכל מאמריהם הרבו אז לקרב את הקראים להיהדות. כן הרבו לרומם ולנשא חכמתו ואת העושר

18 ישראל ברטל, "הידיעה והחכמה האמיתית": קווים להבנת ההיסטוריוגרפיה האורתודוקסית, זמנים 64 (1998), 4–14.

19 מדובר בעשרות אנשים; לפי המפקד משנת 1897, באימפריה הרוסית מנתה האוכלוסייה הקראית 12,894 נפש בלבד. ראו: *Синани Вениамин, «К статистике караимов», Караимская Жизнь 1 (1911): 2* "על הנתונים הסטטיסטיים לגבי הקראים", חיי הקראים].

20 נחמן קרוכמל, מורה נבוכי הזמן, ברלין 1923, עמ' 314.

21 יעקב הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, קוונא, תרפ"ד, ח"ב.

22 שם, 182.

23 שם.

הרב שהכניס לחכמת ישראל ובהסגולות העתיקות שרכש בחצי האי קרים ובהביבליותקה הנפלאה שלו שזכתה ממשלת רוסיה לקנותה ממנו במחיר מצער קרוב לשני מאות אלפים רו"כ [=רובל כסף].²⁴

קרבתם של אנשי ההשכלה אל הקראים שמזכיר הר' ליפשיץ מוסיפה בעיניו "חטא" על "פשעי" המשכילים. הוא מסביר את הקרבה הזאת כך: "מטרת הסופרים וכונתם אז ברומם על לשונם את חכם הקראים הזה, שנשאה על כל תהילה, נקל להבין לכל בעל דעה ישרה אחרי אשר תקופה היא היתה תקופת של 'תקונים בדת' אצל המשכילים, ולייסד שולחן ערוך חדש, לכן דבר בעתו הי' להם להכניס בספרותנו שבח ותהילה להקראית..."

²⁵ המחבר מזהה כאן את חוג המשכילים שהיו בקשר עם הקראים עם תנועת התיקונים בדת, אף שלמעשה הם היו רחוקים ממנה. הקראים, ופירקוביץ בראשם, מתפקדים לדידו של הר' ליפשיץ כגורם שמסייע להם להתרחק מן היהדות, וזאת חרף העובדה כי גם להם לא היה כל קשר לתנועת הרפורמה.²⁶ אפשר להניח, כי הר' ליפשיץ מביע כאן בצורה חד-משמעית את השקפתם של אנשי האורתודוקסיה המזרח אירופית.

לאור זיהוי זה בין ההשכלה לקראות בהקשר מכתבו של פירקוביץ לצמח צדק, עולות שאלות: האם גם לתנועת חב"ד הייתה היכרות עם הקראים והקראות, והאם עמדתם של אנשי חב"ד הייתה זהה לזו של הר' ליפשיץ? אין לנו מקורות רבים בנושא, אך דברי הר' יוסף יצחק שניאורסון שיובאו להלן, וגם המכתב עצמו, מספקים לנו כמה נתונים שיסייעו לנו להשיב ולו באופן חלקי על שאלה זו.

האדמו"ר השלישי של תנועת חב"ד, רבי מנחם מענדל שניאורסון

24 שם. הר' ליפשיץ מזכיר בהמשך את הזיופים של פירקוביץ וטוען כי לאוספיו אין חשיבות כי הם אינם מכילים כמעט כתבי־יד עתיקים ובעלי ערך, וכי פריטים רבים בהם הם מזויפים. טענה זו אינה תואמת את המציאות. חרף הזיופים, שאת רובם איתרו חוקרים כמו אברהם הרכבי, דניאל חוולסון, הרמן שטראק ואחרים – שני אוספיו של פירקוביץ וארכיונו הפרטי הם מן הגדולים והחשובים ביותר בעולם הן מבחינת היקף החומר והן מבחינת ערכו המדעי.

25 שם.

26 תפיסה זו נובעת כנראה מן העובדה שכמה משכילים שיתפו פעולה עם מקס ליליינטל, ובה בעת חלקם אף היו בקשרי ידידות עם הקראים (ראו על כך בהמשך).

נמענו של פירקוביץ, מנחם מנדל שניאורסון (1789–1866), או "הצמח צדק" (המכונה כך על שם ספר השו"ת שחיבר) היה האדמו"ר השלישי בשושלת של מנהיגי חב"ד ונכדו של מייסד התנועה ר' שניאור זלמן מליאדי, וגדל בבית סבו. הצמח צדק היה מנהיג שפעילותו חרגה מדפוסי הפעילות הקהילתית המסורתית.²⁷ בשנת 1846 הוא רכש את העיירה צ'דרינוב בפלך מינסק (כ-55 דונם) והקים מושבה חקלאית שבה יישב 60 משפחות חסידים שהחלו לעבד את האדמה. על מאמציו בתחום ההתיישבות החקלאית ליהודים הוא זכה למעמד אזרח נכבד לדורותיו.²⁸ זכות זו הגיעה לו גם על השתתפות באספת הרבנים שנפתחה בפטרבורג ב-6.5.1843 והתקיימה בנוכחות שר ההשכלה סרגיי אוברוב לענייני חינוך, משכילים כמו בצלאל שטרן וליאון מנדלשטאם, ובניהולו של מקס ליליינטל.²⁹ מטרתה הייתה לחולל תמורות עמוקות בחינוך היהודים ובסדרי חייהם. בשל כך התנהל מאבק בין המחנה המשכילי ואנשי השלטון מחד, לבין הרבנים המסורתיים,³⁰ ומנחם מנדל התייצב נגד עמדותיהם של אנשי הממסד הרוסי והמשכילים.³¹ הוא דחה גם את תכנית הלימודים שפיתח מנדלשטאם בשנת 1847, שהיו בה השמטות רבות מן הטקסטים המסורתיים ותרגומם לגרמנית (בהם סידור התפילה).

27 ישנן דעות שונות במחקר, באיזו מידה הייתה עמדתו סבילה, בעלת אופי פורמלי בלב, כגון Levitats Isaac, *The Jewish Community in Russia: 1772-1844*, New York: Octagon Books, 1943, 75-76. או לחילופין – פעילה. ראו למשל Michael Stanislawsky, *Tsar Nicholas I and the Jews: the Transformation of Jewish Society in Russia, 1825-1855*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1983, 80-81; 150-151. על דפוסי פעילותו של הר' מנחם מנדל ראו: איליה לוריא, עדה ומדינה: חסידות חב"ד באימפריה הרוסית, תקפ"ח-תרמ"ג, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש מגנס, האוניברסיטה העברית 2006, 62-93.

28 מעמד זה שהוענק לתושב עירוני ולצאצאיו הקנה לבעליו זכויות כגון ניהול עסקים מחוץ לתחום המושב, חסינות מפני עונשי הגוף, חופש תנועה, שחרור משירות צבאי ועוד. באחד מאתרי האינטרנט של תנועת חב"ד פורסמו תעודות מעניינות הזורות אור על פרטי הביוגרפיה של צמח צדק http://www.col.org.il/show_news.rtx?artID=81665 ניתן לראות מן התעודות את שמו המלא, פרטים על בני משפחתו, ואת מעמדו – הסוחר מן הגילדה השנייה. התעודות מאשרות את מעמדו כאזרח נכבד (1851) ומצורפות להן תעודת לידה של האדמו"ר, בקשה להעניק לבני משפחתו את המעמד הזה והמלצות שקיבל מאנשי העיירה החקלאית שהקים. ספריית המקור של תעודות אלה לא צוינה. אני אסירת תודה למנהל ספריית חב"ד-ליובביץ', הר' שלום דובער לוי, ולמר משה רוכלין, איש חב"ד במוסקבה שקישרו אותי ליפרח אברמוב אשר גילה את המסמכים האלה בארכיון ההיסטורי הממלכתי של רוסיה. הם אינם מופיעים שם בקטלוג הכללי.

29 מקס ליליינטל (1815–1882) – רב גרמני צעיר בעל השכלה אקדמית ונטיות רפורמיות שהוזמן לרוסיה על-ידי שר ההשכלה, סרגיי אוברוב בשנת 1840. מטרת הזמנתו הייתה לחולל מודרניזציה בחינוך היהודי על-פי הדגם של "השכלת ברלין", והוא פעל בתחום זה עד שנת 1845. ראו על פרשת ליליינטל בהרחבה: סטניסלבסקי מיכאל, "התחלית של ההשכלה ברוסיה", בתוך: אטקס עמנואל (עורך), הדת והחיים: תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה, ירושלים 1993, 126-166.

30 לוריא, 65-78.

31 שם, 71-72.

לא נוכל להרחיב כאן בפרטי פעילות האדמו"ר, אך חשוב להדגיש כי הוא ניסה לקיים שיתוף פעולה עם השלטונות כדי להשפיע על הרפורמות המתקבלות ולהדיח עד כמה שניתן את המשכילים מביצוען תוך קיומן בצורה מבוקרת ומצומצמת ככל האפשר.³² היבט נוסף חשוב שהדגיש במחקרו א' לוריא בהקשר פעילות זו, הוא הפנמת השיח המשכילי בתחום הפרודוקטיביזציה, לימודי הרוסית וכמו כן נאמנות לשלטון והפיכתו לכלי מאבק נגד המשכילים.³³ מסקנות אלה מדגישות את מורכבות היחסים בין התנועות והזרמים ברוסיה, שחורגים מעבר לתמונה הדוקטרינרית, ואת היותו של צמח צדק סמכות על-קהילתית שמגלה מידה לא מועטה של פתיחות נוכח איום ההשכלה.

כיצד משתלב בהקשר יחס זה למשכילים הנושא הקראי? הר' יוסף יצחק שניאורסון (1880–1950), המכונה ריי"ץ, האדמו"ר השישי בשושלת, כתב ספר ביוגרפי על צמח צדק,³⁴ במרכזו מאבקו של האדמו"ר בהשכלה ונגד מקדמיה.³⁵ חיבורו זה של הריי"ץ, בדומה לספרו הנ"ל של הר' ליפשיץ, הוא ספר אפולוגטי שנועד במידה רבה לתת מענה לכתיבה ההיסטורית המשכילית,³⁶ וכמו כן נכתב כמאה שנה לאחר האירועים המתוארים. עם כל זאת, יש בו אזכור חשוב הנוגע לעניינינו, אשר תורם להבנת עמדתם של אנשי תנועת חב"ד ביחס לקראים. המחבר מזכיר את אחד מהמשכילים שהיו מעורבים בפעילותו של ליליינטל בתור מומחים, הלוא הוא שמחה פינסקר (1801–1864). משכיל זה, איש אודסה,³⁷ הידוע גם כחוקר קראות, שמר על קשר עם פירקוביץ משנות הארבעים עד מותו. ההתכתבות הענפה בין השניים זורה אור על יחסי משכילים-קראים, ועל היבטים שונים בהתפתחות "חכמת ישראל" ברוסיה. פינסקר כתב ספר מחקר המבוסס רובו ככולו על כתבי-היד מאוספיו של פירקוביץ, וחרף טעויותיו יש לו חשיבות רבה עד היום.³⁸ פינסקר היה מעורב גם בפרויקט של ליליינטל, והוזמן עם בצלאל שטרן³⁹ לדווח על פי בקשת שר הפנים על דבר מנהגי היהודים. כך כתב עליו הריי"ץ: "שמחה פינסקר הי' מסור ונתון לחקירת כת הקראים ושקד בתולדותם ובספריהם ובמנהגיהם. הי' אחד הפוקרים הכי גדולים וביחוד בנוגע למנהגי ישראל, ובהיותו מדבר צחות בשפת צרפת ובשפת המדינה הי' מרבה לדבר בלעג ע"ד מנהגי ישראל".⁴⁰ אפשר להסיק מדברי הריי"ץ שהוא, בדומה לר' ליפשיץ, רואה את הזיקה בין ההשכלה שגם

32 שם, 77–79; 81.

33 שם, 87.

34 יוסף יצחק שניאורסון, אדמו"ר הצמח צדק ותנועת ההשכלה, ניר-יורק: קרני הוד תורה, תשי"ז (להלן – הריי"ץ).

35 שם, 27.

36 ברטל, הידיעה, שם, 8. ישראל ברטל, 'שמעון הכופר – פרק בהיסטוריוגרפיה אורתודוקסית', ישראל ברטל, חוה טורניאנסקי ועזרא מנדלסון (עורכים), כמנהג אשכנז ופולין, ירושלים, תשנ"ג, 243–268.

37 היה אביו של של יהודה לייב פינסקר, מראשי חיבת ציון ומחברה של החוברת הפרוגרמטית "אוטואמנציפציה".

38 פינסקר שמחה, לקוטי קדמוניות, וינה, 1860 (דפוס צילום: ירושלים תשכ"ח).

39 בצלאל שטרן (1798–1853), ממייסדי החינוך המשכילי באודסה ומנהל בית-ספר בעיר זו. שטרן לימד את פירקוביץ שיטות המחקר, קנה ממנו כתבי-יד רבניים ואת חלקם קיבל ממנו במתנה.

40 הריי"ץ, 38–39.

בעיניו מזוהה במידה רבה עם הכפירה, לבין הקראות, הנתפסת אצל היהדות המסורתית כסוג של כפירה בדת היהודית. לאור כל זאת, העובדה שפירקוביץ שלח מכתב לצמח צדק טעונה הסבר, ויש לפנות בשלב זה לניתוח התעודה עצמה ומאפייניה.

כתב היד של המכתב נמצא בארכיונו הפרטי של אברהם פירקוביץ אשר נשמר בספרייה הלאומית הרוסית בסנט-פטרבורג.⁴¹ מדובר בהעתקת המכתב הכוללת שני דפים, שנעשתה בידי פירקוביץ עצמו.⁴² המכתב נשלח בראש חודש טבת, שנת תרי"ו (1856), בעת שהותו של פירקוביץ בוילנה, שם ביקר פעמים רבות. במכתב זה פירקוביץ מבקש מן האדמו"ר שישכין שלום וצדק בין שני אנשי חב"ד מוילנה – האב, בשם בער גלאבוס,⁴³ והבן – "פסח בנו האלמן העלוב". אשתו הצעירה של האב הצליחה לשכנעו לשלול מילדיו, וביניהם פסח, את הירושה שנוותרתה מאמם המנוחה. בשל כך נבצר מפסח שנוותר עם בתו הקטנה לאחר מות אשתו, להתחתן בשנית ולעסוק במסחר לפרנסתו. בייאוש הרב הוא הגיש תביעה משפטית נגד אביו, ואף "יצא לתרבות רעה" – נטה לכיוון ההשכלה. למכתב זה לא נמצאה תשובה.⁴⁴

מעניינת ביותר מעורבותם של הקראים בפרשה זו. כך כותב פירקוביץ: "ולקחנו עצמנו אנשי אמת חכמים וידועים מן המצוינים שבקהל אחינו הרבנים דפה והלכנו לביתו של החסיד גלאבוס הזקן ודברנו על לבו דברי כבושין ופיוסין המקררים את הלב ובעל כרחו הסכים לעשות שלום עם בנו". [2א, 9–11]. האב הסכים להשלים עם בנו ולתת לו את חלקו בירושה "בתנאי שיוציא בראש את כתב בקשתו מבית המשפט, ויעזוב את חטאת נעוריו לבל יקרא עוד בספרים החיצוניים ושיתנהג במידות החסידות כמוהו..." [שם, 11–12]. הבן, מצדו: "ויתקן את מלבושיו כמלבושי החסידים ויעזוב להשחית ולגלח את זקנו וימכור את כל הספרים החיצוניים בחצי מחירם וישב בתשובה ומתנהג במדות החסידות מן אז והלאה ושוקד על התורה ועל העבודה כראוי". [שם, 15–17]. אולם חרף הבטחתו, חזר בו האב בהשפעת אשתו וסירב לתת לבנו דבר מנכסיו, ופסח מצא את עצמו ללא פתרון. פירקוביץ מבקש מן האדמו"ר להתערב ולהשליט צדק בפרשה זו.

מלבד המעורבות הישירה של הקראים בסכסוך, שהיא מפגיעה כשלעצמה, אפשר להצביע על נקודות חשובות נוספות, שזורות אור במידה כלשהי על היחסים בין שני הזרמים. פירקוביץ מדגיש במכתבו, כי הוא דואג לכל עם ישראל ללא הבדלים: "...אחינו בני ישראל כלו בארץ הקרובים והרחוקים אשר רק טובם והצלחתם אנחנו מבקשים כי אב אחד לכלם" [15–16]. הוא גם מתנצל לפני האדמו"ר כי "אין הזמן מרשה לנו לנסוע למחנה קדוש" [שם, 17] ומביע תקווה ש"אם ירצה האל עוד חזון למועד נדבר מזה הענין בהרחבה פא"פ" [שם,

41 RNL, Private Archive of Firkovich, f. 946, op. 1, no. 623

42 כפי שאפשר להתרשם מן התעודות שבארכיונו הפרטי של פירקוביץ, הוא נהג להעתיק את כל מכתביו לפני שליחתם והשתדל גם לשמור על כל הטיטות של המכתבים, אף בגרסאות שונות.

43 אין בידינו מידע על האיש ומשפחתו. העדות היחידה עליו היא אזכור שמו ברשימת אנשי קהל וילנה, שמילאו את תפקידם בין השנים 1826–1829. ראו: פ' קאן, "ווילנער ראשי-הקהל אין די יארן 1802–1831", אין: ייווא בלעטער, חודש שריפט פון יידישעו וויסנשאפטלעכען אינסטיטוט, ווילנע 1934, 156.

44 פניתי בשאלה זו למנהל ספריית חב"ד ליובביץ', הר' שלום דובער לוי, ולמיטב ידיעתו אין תשובה כזאת באוספים המוכרים לו.

18–19]. בסוף המכתב פירקוביץ מציין, שאם יעמוד האדמו"ר לימין צדקו של הבן "בזה נצא בהשתחוויה מאת פניך האדון אנחנו בני מקרא מארץ קרים"⁴⁵ השכונ' פה דרך עראי ימים רבים בין אחינו הרבנים אהובינו ואוהבינו, אוהבי שמך ומתכבדים בכבודך ובכבוד כל ידאי ה'..." [ב2, 4–6]. בעקבות קריאת המכתב עולה שאלה: כיצד השבחים שמביע פירקוביץ לפעילותו של אדמו"ר הצמח צדק עולים בקנה אחד עם תפיסת הנזק הנגרם מפעילותם של הצדיקים החסידיים, אשר מזכיר פירקוביץ בהצעותיו שהגיש לגוברנטור לגליצין? אפשר אפוא לטעון כי היות והמכתב לאדמו"ר נשלח בשנת 1856 והצעותיו לשלטונות הוגשו בשנת 1868, ייתכן כי מדובר בשינוי בתפיסת פירקוביץ. עם זאת, אפשר לראות תפיסות דומות בפנייתו הנזכרת משנת 1825, הכוללת את הצעתו "לכרות איבר נשוק" – לנהוג ביד קשה נגד פעילותם הכלכלית של החסידים. לאור זאת קשה לראות במכתבו לצמח צדק התרככות העמדה כלפי החסידים, שהרי בתפיסתו בנושא לא חל שינוי משמעותי לאורך שנים. אפשר להעלות בהקשר זה שתי השערות העשויות להסביר את מניעיו של פירקוביץ בפנייתו לצמח צדק. האחת נובעת מעצם אישיותו ומפעילותו של פירקוביץ: אפשר להניח שבעקבות האשמות יריביו, הן בקרב המשכילים והן מצד היהדות המסורתית בדבר נטיותיו האנטי־רבניות על רקע כתביו נגד היהדות הרבנית (ואולי גם על רקע מעורבותו בפרויקטים ב"תיקון היהודים", ובמיוחד לאור היותו קראי), החליט פירקוביץ ליצור לעצמו דימוי של איש שלום. הדימוי שעולה ממכתבו הוא כי הוא קראי צנוע, הדואג לכלל עם ישראל ללא הבדלים עדתיים, ורוחש כבוד רב לרבי. ההנחה השנייה, שאינה סותרת את הראשונה, היא שפירקוביץ, בדומה לקראים רבים אחרים המעורבים בעסקים למיניהם, שיתף פעולה עם יהודים רבניים, וייתכן שאותו "פסח האלמן העלוב" היה שותפו הכלכלי או לווה מפירקוביץ כסף בהנחה שיחזירו בעקבות קבלת הירושה מאביו. הנחה זו, אף שנראית סבירה, טעונה אימות בעזרת תעודות נוספות שעד כה לא נמצאו בארכיונים. עם כל זאת, במצב שבו התעודה מותירה את קוראיה עם שאלות בלתי פתורות, הניסיון לבחון את תוכנה ומניעי חיבורה בקונטקסט הרחב של היחסים בין התנועות והזרמים השונים ביהדות על דימויהם ההדדיים, עשוי להציג בפנינו תמונה רב־ממדית לגבי העולם שבו הצטלבו דרכיהם של הצדדים הפועלים. כמו כן, אפשר להסיק מן המכתב מסקנה שזורה אור נוסף על דמותו ופעילותו של צמח צדק – ובמקרה זה מן הפרספקטיבה של מנהיג הקראים ואיש ציבור אשר מתח ביקורת קשה על היהדות הרבנית המסורתית, ובמיוחד – החסידות. פירקוביץ אינו פונה לבית הדין הרבני בוויילנה, ולא לרב מקומי בעל השפעה, אלא לצדיק היושב בלובביץ', שבו הוא רואה את הדרג העל־קהילתי הגבוה והאמין ביותר, שמסוגל להביא לפתרון הסוגיה בתקופה מורכבת זו של פירוק הסמכויות של מוסדות הקהילה.

45 מכאן עולה שפירקוביץ הגיע לוויילנה מקרים עם אדם נוסף, שהוא אינו מזכיר את שמו. אפשר להניח כי מדובר בחתנו, גבריאיל בן שמעון פירקוביץ, שהיה נשוי למילכה, בתו. גבריאיל שלט ברוסית, בגרמנית ובצרפתית, היה מעין מזכיר של א' פירקוביץ וליווה אותו בנסיעותיו הרבות.

נספח

נוסח מכתבו של אברהם פירקוביץ' לר' מנחם מענדל שניאורסון

דף 11

נסח האגרת השלוחה לאבי החסידים מוהר"ר מענדל נר'

[1] חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו

אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף

גם ה' יתן הטוב⁴⁶

אילן שרשין מרובין וענפיו פירות טעונים שתול על פלגי מי התורה⁴⁷ בקרן בן שמן משחת קדש⁴⁸ [5] נשא ענף ויעש פרי תבונה נטישותיו עברו ים התלמוד זרע קדש גם כולו זרע חכמת האמת גם הבשילו אשכולותיו ענוים ואחזת מרעיו חסידים נהנים מפריו מתוק לחכם כי כלו קדש הלולים לה' הלא הוא אבי אבי רכב ישראל ופרשיו⁴⁹ אבי בחסידים וראש הנגידים כלו מחמדים⁵⁰ כשלושה גביעים המשוקדים⁵¹ ושמו הטוב כשם מנחם בן עזיאל נשא הוא בישראל רד עם אל ועם קדושים נאמן כשמואל ישיש הישישים אהוב למעלה למלהיב קדושים ונחמד למטה בעיני יקירי האנשים הגביר הוקם על האפרתי [10] האדון המפואר החכם המופלג בעמיקתא ומסתרתא שמו נאה לו והוא נאה לשמו מוהר"ר מנחם מענדל קדוש יאמר לו בישראל גדול שמו הנודע שנאורסון אשרי לחלקו וגורלו בזה ובבא אשרי העם שככה קברניטו ישא ה' פניו למעלתו וישם לו שלום ובשלומו שלום על ישראל ובא לציון גואל⁵² אכ"ר⁵³ ואחרי הדרכים והאמת האלה, האדון האדון! שמע שמעך הטוב הנודף למרחקים שמענו ושמחנו ולראות פניך היקרים כראות פני אלהים נכסוף נכספנו וגם השתוקקה נפשנו לדבר עמך נגידים [15] דברים אחדים בעינינו נכבדים הנוגעים לטובת בני עמך אחינו בני ישראל כלו בארץ הקרובים והרחוקים אשר רק טובם והצלחתם אנחנו מבקשים כי אב אחד לכלם ואל אחד בראנן ותורה קדושה הנחילנו אמנם כעת אין הזמן מרשה לנו לנסוע למחנך קדוש לכן אמרנו ימים ידברו בהוצאת הכונה הנכונה לאורה אשר החלונו לעשות כשמע לאזניך מאחרי הפרגוד ואם ירצה האל עוד חזון למועד נדבר מזה הענין בהרחבה פא"פ⁵⁴ או על-ידי המלאך המקרב רחוקים לכל דבר שבקדושה [20] אתה עתה ברוך ה' סלח לנו כי באנו בלי רשות לפני שלחנך הטהור אשר לא כדת כי ההכרח לא ישוכח ולא יגונה ע"ד עת לחשות ועת לדבר לא כמו דלטורין ח"ו אלא כמו סניגורין בהודאה במלוא כף נחת דבר אחד אשר כזר נחשב בעינינו והוא הוא אשר אלצנו להתקרב

46 על פי תהילים פה, יב-יג.

47 על פי תהילים א, ג.

48 שמות ל, כה.

49 מלכים ב יג, יד.

50 שיר השירים ה, טז.

51 שמות לז, יט.

52 ישעיהו נט, כ.

53 אמן כן יהי רצון.

54 פנים אל פנים.

ולהקריב לפני מע"ת⁵⁵ המעשה הרע הנעשה פה אשר עינינו ראו ולא זר בשבתו פה ווילנא זה שנתים ימים עמל ואון בקרבה בין אב לבן, וזה לך המעשה דרכים כהויתן מבוררים כשמלה, האב הוא החסיד הנגיד הקצין הזקן כה"ר בער [25] גלאבוס והבן הוא כה"ר פסח בנו האלמן העלוב והעצוב, האב אחרי מות אשתו הראשונה אם הבנים והבת אשת חיל המנוחית אשר העשירה אותן בכחמתה וחריצותה בנכסי צאן וברזל כפי עדות נגידי וחכמי הקה"ק יצ"ו, נשא לו אשה חדשה ונמכר לה כי הטתו [=הטתה אותן] ברוב לקחה ובחלק שפתיה הדיחתו ממדת החסידות להפכה והקשיח לבו מבניו ובתו מסבתה, וכל זה למה אלא כדי שישאיר את כל העשר הנשאר מאם הבנים וגם העשר אשר לו לכן בטנה אשר הולידה לו בזקנותו ולא לזרעו [30] אשר מאשתו הראשונה, וכבר בא האות והמופת על זה אשר החל לקנות נכסי ברזל בארץ אחרת דף 2 א [1] על שם אשתו החדשה בכוונה לגזול בעקיפין את נחלת יורשיו הראשונים, ועתה עליהם תתיפח נפשם בראותם את הנעשה חוץ מן הדין ויהי משמע צרה כאשר החל בנו ר' פסח האלמן השרוי בלי ברכה לבקש ממנו עזר לשאת לו אשה ולמשא ומתן הקשה את לבו ואמץ את לבבו וקפץ באף רחמיו מבן מעיו והוכרח ללכת אל השר הגדול בקובלנא לבקש את זכותו וזכות אחיו ואחותו מאביהם לפי נימוסי המלוכה, [5] ואביו בעצת אשתו החדשה כתב מרורות על בנו במהתלות בקובלנא כאלו ר' פסח איננו בנו אלא הוא זרע איש אחר וכאלה רבות עמו וימסור אל השר הגדול והבאיש בעיניו את ריח ישראל, ותצא אש המריבה והמשטמה ממטה כדי אשתו בין האב והבן ותחת שי אורה⁵⁶ יצא חוח ותחת חניטת השלום בושה וכלימה וחרפה ושנאת חנם, ואנחנו בראותנו את כל הנעשה חסנו על כבודם של ישראל ועל חלול השם ולקחנו עצמנו אנשי אמת חכמים וידועים מן המצוינים שבקהל אחינו הרבנים דפה [10] והלכנו לביתו של החסיד גלאבוס הזקן ודברנו על לבו דברי כבושין ופיוסין המקררים את הלב ובעל כרחו הסכים לעשות שלום עם בנו הנ"ל בתנאי שיוציא בראש את כתב בקשתו מבית המשפט ויעזוב את חטאת נעוריו לבל יקרא עוד בספרים החיצונים ושיתנהג במידות החסידות כמוהו, ואז יהיה לו לעזר ולהועיל כפי בקשתו, וראינו כי הדין עמו ואמרנו אולי יקיים את מוצא שפתיו, ונפן אל בנו והוכח הוכחנו אותו ומיד שמע לקולנו ויבא ויבקש מחילה ברבים מאביו ויוציא את [15] כתב בקשתו מבית המשפט ויתקן את מלבושיו כמלבושי החסידים ויעזוב להשחית ולגלח את זקנו וימכור את כל הספרים החיצוניים בחצי מחירם וישב בתשובה ומתנהג במדות החסידות מן אז והלאה ושוקד על התורה ועל העבודה כראוי. אמנם ראה ראינו כי אביו עכ"פ עודנו מחזיק בעצת אשתו ואינו רוצה לתת לו חלק מנכסיו שיוכל לשאת לו אשה ולעסוק בפרקמטיא לפרנסתו עם בתו היתומה ובזה אביו מוצא שפתיו שובר ולא שומר ואינו מרחם על בנו כרחם אב על [20] בנים, ובפרט על בן אשר כזה אשר שב בתשובה בכל לבבו והוא בעל תורה וחכמה ועכ"ז אינו חומל ואינו מרחם עליו, א' שמים! הזאת דרך החסידות, הזה מעשה איש חסיד זקן? ועתה נשאר בנו בין שני הקדרים, קדר מזה שהוא כבר הוציא כתב קובלנותו מבית המשפט שהיה נקל להוציא זכותו בו מיד אביו ביד חזקה, וקדר מזה שכבר בקש מחילה ברבים מאביו וישב בתשובה

55 מעלת תורתו.

56 ש"י אורה, כנראה הרמז לש"י (=310) עולמות, שעל פי הגמרא (סנהדרין ק ע"א) עתיד הקב"ה לתת אותם לכל צדיק, וזה פירוש למשלי ח, כא: לְהַנְחִיל אֶהְבִּי יֵשׁ וְאַצְרְתִּיהֶם אֶמְלֵא.

ואינו יכול עוד לשוב ככלב שב על קיאו⁵⁷ להתקומם כנגד אביו [25] כי מורא אביו כמורא שמים⁵⁸ עליו, והא לך האדון שבועה כמי שעשה לנו את הנפש הזאת כי כל הדברים האלה הם כהויותם מבוררים כשמלה לעיני השמש. ועתה עליך האדון המשפט עשה כחכמתך והצלח להוציא הדין לאמיתו, ומי כמוך בישראל דבריק נשמעים לאוזני כל החסידים ואנשי מעשה ובטוחים אנחנו שגם החסיד הזה הזקן ישמע לדברי קדשך, אחרי שגם הוא נחשב בין החסידים הסרים למשמעתך, וכל המקיים נפש אחת מישראל⁵⁹ וכו' [30] אך אחת נשאל אותה נבקש ממעלתך לסלוח לנו על אשר היגענוך בדברינו אלה, דף ב2 [1] כי אין זה כי אם לשם שמים להציל גזול מיד עושקו, וזאת שנית נבקש להשיב לנו מחסדך בכוח נדיבה בשתים שלוש דלתות איך נמצא הדין בבית דינך הקדוש והמשפט לאלהים הוא, ואנחנו נשמח ונגיל בבוא דבריק הקדושים וכבדנוך ושכרך הרבה מאוד כי תעמוד לימין צדקו של הבן האביון להוציא צדקו בצהרים לא לכבודו כי אם לכבוד שמים שלא יתחלל שמו ברבים, ובזה נצא בהשתחויה מאת [5] פניך האדון אנחנו בני מקרא מארץ קרים השכונ' פה דרך עראי ימים רבים בין אחינו הרבנים אהובינו ואוהבינו, אוהבי שמך ומתכבדים בכבודך ובכבוד כל יראי ה' אשר אנחנו מכבדים אותם ומקדישים את קדוש יעקב ומעריצים את אלהי ישראל בכל כח ואל אברהם בן שמואל, פירקאוויץ היום יום המוכפל בכי טוב ראש חדש טבת שנתנו זו [10] תורי זהב לפר"ק פה ווילנא עיר ואם בישראל איעעס⁶⁰ אמן

57 משלי כו, יא.

58 על פי ירושלמי, פאה, פ"א, הלכה א, דף ג.

59 משנה סנהדרין פ"ד, ה.

60 אלהים יכוננה עד עולם סלה.